

BIỂN KHÔNG CÓ THỦY THẦN

Cổ tích và phản cổ tích

Lần này giở số báo *Văn nghệ* Tết, mọi người lại bảo : ờ lạ nhỉ, lại truyện cổ tích! *Con gái thủy thần* là một truyện cổ tích hơi lạ, trước hết ở kết thúc không có hậu, hiểu theo nghĩa không có hạnh phúc và không có đóng kín câu chuyện lại. Về điểm này, có lẽ nó giống với huyền thoại hơn là cổ tích: huyền thoại có khả năng sinh sôi, chuyện mẹ đẻ chuyện con, hình tượng ý nghĩa cứ sản sinh ra mãi sau khi ta gấp trang sách lại. Còn với cổ tích, vua chúa lấy nhau, đẻ ra nhiều con cái và như thế là "chó chết, hết chuyện".

Nhân vật chính giống như chàng Ngốc của mọi truyện cổ tích trên thế giới này, bởi anh ngốc nên nhiều chuyện thường đến với anh nhiều hơn. Trong suốt tuổi thơ của nhân vật chậm trở thành người lớn ấy, có một dòng sông thao thiết chảy, ở đó còn sống những con giao long, thủy thần chứ không phải một "công trình thế kỷ" nào. Có thể nói những lần anh gặp con gái thủy thần đều gắn bó với

dòng sông và cứ mỗi lần nòng lại biến hóa trần tục hơn: Mẹ Cả - con bé bãi mía. Gian-na Đoàn Thị Phụng. Ở cô bé, vẫn còn cốt cách của rắn (bơi lội lung trần loang loáng dưới trăng) còn Gian-na Đoàn Thị Phụng, quần bò, áo phông, làm sao anh nhận ra được! Nhưng lần hiển hiện cuối cùng cũng ở bên sông, đó là lần hạnh phúc nhất và cũng là lần đau khổ nhất. Bởi chính cô đã khiến anh đi tìm cho ra con người của huyền thoại và kết thúc bằng huyền thoại tan vỡ. Không còn dòng sông, chỉ còn cái nia rách ở bên lều, lão già bại liệt. Mẹ Cả chỉ còn là một khúc gỗ mục không hình thù đào dưới đất lên. Không còn giao long, chỉ còn ông Đoàn Hữu Ngọc buôn nước mắm trên tỉnh. Còn lại một biến thái của dòng sông, đó là biển, nhưng câu kết thúc là: "Ngày mai tôi đi ra biển. Ngoài biển không có thủy thần".

Nhân vật chính còn khác với truyện cổ tích ở một điểm nữa là anh ta xưng "tôi". Trong truyện cổ tích không có "tôi". Nhân vật cổ tích được nhìn từ ngoài vào, ta chỉ thấy hành động của anh ta và đó là điểm gân gù của truyện Nguyễn Huy Thiệp với cổ tích và một số truyện phổ cập dân gian (như tiểu thuyết Tàu kiểu *Tam quốc chí* chẳng hạn). Song ở Chương có một nghịch lý phản cổ tích. Anh đẩy áp những huyền thoại mê tín và định kiến, anh sống theo nhịp của mùa màng hội hè lễ tiết và nghi thức cổ xưa, bên những con người cổ sơ với ngón chân giao chỉ, với thế đứng "né chân chèo", với bao đáng vẻ và lối nói đã tồn tại ngàn đời, song ở

Chương quả xuất hiện một cái "tôi" không đơn giản chỉ do lối xưng hô của câu chuyện. Đó chính là một loại "khe hở" khác, tràn ra từ những giấc mơ của anh. Là người của cộng đồng, ở đó tất cả đều thi đua, đều ăn ở bếp chung, đều tiếp thu "những quy luật kinh tế chết tiệt", mà anh lại "làm mất điểm thi đua", lại nấu ăn riêng và ăn không có mức, bị cách chức và lại không thấy buồn! Sống một thời với đô Tiến, đô Thi, đô Nhiều... mà anh lại không hiểu rằng cuộc đấu quyết định có khi không phải trên đấu trường, giữa ban ngày ban mặt một chọi một theo luật "tay vo quân tử" mà lại ở một ngã tắt nào đó, và đòn đau nhất lại là "đòn hội chợ"! Một cái tôi có phần xa lạ với chính một phần của bản thân nhân vật, xuất hiện giữa cộng đồng ở đó một cũng rập khuôn ("Họ mặc lối thị xã cả") đó chính là một nét lạ lẫm nữa ở nhân vật của *Con gái thủy thần*, đó chính là tín hiệu khác thường phát ra từ nhiều truyện ngắn của anh.

Bình thường và dị dạng - Những đứa trẻ mồ côi

Ở nhiều truyện, ta thấy xuất hiện một số "nhân vật" không bình thường: cô gái dở hơi trong *Tướng về hưu*, những con khỉ (một loại ngợm, có bà con xa và thậm chí có thể là ông tổ của chúng

ta) trong *Muối của rừng*, chú em út suốt ngày bò lê và lau nhà trong *Không có vua*, và một phần nào cả Chương trong *Con gái thủy thần*, lão già bại liệt ở cuối tác phẩm này. Bên cạnh những người bình thường, họ bị coi là dị dạng, là tiên thiên bất túc, là thằng Ngốc. Loại nhân vật này lại rất quen thuộc với hội hè dân gian (ví dụ hội các-na-van ở phương Tây, đêm rước tằm, hội chèo...) và các truyện dân gian, điêu khắc hội họa nhiều nước khác. Nằm trong dòng chảy ngầm của tinh thần phạm thượng bắt nguồn từ dân gian, những kẻ dị dạng này nhiều khi làm nên điểm sáng nhân hậu, trí tuệ anh minh của câu chuyện. Con khỉ làm cho ta nghĩ lại về chất người của mình. Và ngược lại dù hành động của bác sĩ Thúy trong *Tướng về hưu* có thực tế, thông minh, "sát sắn sặt" đến mấy, lắm khi - nhất là việc nuôi chó - ta phải kinh hoàng vì những tính toán tinh táo đến quái gở ấy.

Những nhân vật của Nguyễn Huy Thiệp đều bị ám ảnh bởi những giấc mơ ban ngày. Họ về hưu song vẫn không quên được một lẽ sống lỗ đở, họ đào đất chum, họ đuổi theo khỉ trắng nơi Hoa Quả Sơn, anh thợ cạo dân nhất cũng mãi mê liếc con dao với ham muốn "hôm nay cắt được mười cái đầu thì tốt quá", họ đi tìm thủy thần khi chỉ còn "hơn mười năm nữa đến năm 2000..."

Cũng trong mối quan hệ với cái dị dạng - bình thường, ta chú ý đến hàng loạt đứa trẻ mồ côi trong các truyện ngắn này. Tướng Thuấn là đứa

trẻ mồ côi, con trai ông cũng nửa mồ côi (bởi cha đi vắng cả đời), cháu ông Bồng bị đuổi ra đường với mẹ nó cũng vậy. Dân trong vùng *Con gái thủy thần* chỉ nói đến Mẹ Cả. Bản thân Mẹ Cả của huyền thoại cũng là một thứ mồ côi, bởi bố mẹ lại là giao long, còn Mẹ Cả thật (Gian-na Đoàn Thị Phụng) cũng lại là một thứ mồ côi khác. Chương không thấy nói đến cha, chỉ thấy nói đến mẹ. Nhiều khi ta phải ngạc nhiên về hình tượng Người Cha trong các truyện ngắn này, gần như chưa được thể hiện trong văn học Việt Nam trước đây, tôi tạm gọi là Người Cha khiếm khuyết, đã trở thành một mô típ hiện nay (ở đây tôi cũng nghĩ đến *Hồn Trương Ba, da hàng thịt* của Lưu Quang Vũ). Người cha trong *Không có vua* tưởng rằng mình đã làm tất cả để nuôi dạy những đứa con mồ côi, nhưng dè dặt ông cũng "mất dạy", cũng mồ côi về một mặt nào đó.

Dù *Không có vua* có kết thúc bằng một cảnh diên viên nhưng thời điểm của nhân vật các truyện ngắn này vẫn là thời điểm khủng hoảng: tương về hưu, người đi săn thắng thốt trước đau đớn của con mồi, cha và con, huyền thoại và tấm gương tan vỡ... Trong con người bình thường, Nguyễn Huy Thiệp chọn giây phút có độ căng là ở đó.

Hoan hô đèn cù

Nhân vật của Nguyễn Huy Thiệp dù xưng "tôi" hay đang độc thoại, về cơ bản là những người nói năng và hành động - nét độc đáo ấy nhiều bạn đọc đã phát hiện. Khi yêu, khi giận đều trút ra những hành động, và cả khi mơ, giấc mơ của Chương cũng động đậy, một giấc mơ lam lũ, ở đó ngón chân có thể tự mọc ra, ngón tay bị cưa đứt khiến "khi ăn cơm phải vục mặt như con chó". Nhân vật của Nguyễn Huy Thiệp giống như con khỉ Chúa trong *Muối của rừng* "văng mình rất nhanh đến nỗi gần như không có chút nghỉ ở mỗi chặng dừng". Chúng giống như các hình nhân cắt bằng giấy dán trên đèn cù, không có bề dày của quá khứ, của thời gian (chỉ vền vẹn trong khoảnh khắc của một hiện tại, chiều dài của một truyện ngắn), không được bồi tiếp thêm về nội tâm (bởi nội tâm đã trút ra ngoài hành động). Họ lại đi, nhặng nhố, hoạt động. Quá khứ bao năm chỉ còn lại một "gò mả ngục", năm 1975 thu gọn lại ở một "sỏi vật". Song cũng giống như những hình giấy của đèn cù có thể làm thức dậy một đêm rằm đơn độc, một ngày hội hoa đăng, các truyện ngắn này đầy sức gợi.

Đó là sức hấp dẫn của những âm thanh pha tạp, đối nghịch: những khúc dân ca, lối nói muôn đời cố định pha tạp với dàn nhạc sống *Abba*, với những khúc dân ca hiện đại không biết nhặt ở trại

lính ngự hay ở đâu về. Những người săn đuổi huyền thoại hoặc săn khi ở đỉnh cao của chiến tích phút chốc thấy mình khua khoáng, trần trướng "nông nông" (để dùng lại những chữ của Nguyễn Huy Thiệp) khi hơn cả loài khi.... Nét nghệ thuật ấy tuy lạ mà quen. Sự đan cài dị dạng-bình thường, cái bi đát và cái khôi hài, lệch lạc và cân đối tiềm tàng trong triết lý và nghệ thuật lành mạnh của dân gian, như một khát vọng, hoài niệm về sự hài hòa không thể có ở thế giới trần tục, về sự đảo lộn bên dưới và phủ định những tín điều, ranh giới cứng nhắc. Điều lạ lùng là đằng sau đó ta cảm thấy những màu sắc và tâm trạng của một thực tế hiện nay, của những con người và dòng sông vẫn cứ như vậy và đã lâu lắm rồi, "từ năm trăm năm trước" phút chốc bỗng thấy mình bị bỏ lại với chính mình, xa xa, quạnh vắng, thấy cần phải soi lại gương mặt của mình.

· Không có vua. Không có thủy thần. Và chẳng, một khi ngay cả người viết truyện cũng không định làm "vị gia trưởng cộc cằn, nhà lập pháp bản thủ" (ở đây chỉ nhắc lại những lời nói về "thằng bố ô trọc" - tức con khi bố trong *Muối của rừng*) thì người đọc sẽ vẽ nên những thủy thần qua văn bản. Và đó sẽ là ngày hội của thủy thần.

Tháng 3-1988